

תורת אמן

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

ביאורי תפילה

ברכת השלום

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

ברכת השלום

שים שלום טובה וברכה חן וחסד ורחמים,
עלינו ועל כל ישראל עמך.

ברכינו אבינו כולנו כאחד באור פניך

כי באור פניך נתת לנו ה' א-להינו תורת חיים
ואהבת חסד, וצדקה וברכה ורחמים וחיים ושלום.

וטוב בעיניך לברך את עמך ישראל בכל עת ובכל
שעה בשלומך.

וטוב בעיניך לברך את עמך ישראל בכל עת ובכל
שעה בשלומך.

ברוך אתה ה' המברך את עמו ישראל בשלום.

ברוך אתה ה' המברך את עמו ישראל בשלום.

מעיון בדברי חז"ל, והלכות התפילה, נראה שהתפילה מסתיימת בברכת ההודאה. ברכת
השלום היא תוספת שנתקנה, כדי לסיים את התפילה בשלום.^{1 2}

המקור הראשון להבנה זו, מהמשנה במסכת ראש השנה (לב.). המשנה עוסקת בנוסח
התפילה של תפילת מוסף של ראש השנה: "סדר ברכות אומר אבות וגבורות וקדושת
השם... וכולל מלכיות עם קדושת היום, ותוקע. וזכרונות ותוקע. שופרות ותוקע. ואמר
עבודה והודאה וברכת כהנים. המשנה מונה את כל ברכות התפילה, ואינה מונה את ברכת
השלום. חסרון האומר דרשני³.

מקור השני, מסדר הכריעות בתפילה. הגמ' בברכות (לד.) אומרת: "תנו רבנן אלו ברכות
שאדם שוחה בהן. באבות תחילה וסוף, בהודאה תחילה וסוף, ואם בא לשוח בסוף כל ברכה
וברכה, ובתחילת כל ברכה וברכה, מלמדין אותו שלא ישחה". הלכות שיחה וכריעה
משקפות הבנה דיאלקטית של חז"ל בנושא זה. מחד גיסא, עמידה בפני מלך מלכי המלכים,
מחייבת שפיפות קומה וכריעת ברך. רק מתוך השתעבדות מוחלטת, ורק מתוך התבטלות

¹ ודאי שאנשי כנסת הגדולה תקנו ברכה זו כפי שתקנו את כל התפילה. אבל הם הוסיפו בקשה לאחר ברכת
ההודאה, כדי לסיים בשלום.

² מכאן למדו חכמים בכל הדורות, לסיים תמיד בבקשת השלום. "קדיש יתום" וכן "קדיש תתקבל", מיועדים
לסיים את התפילה, ולכן מסיימים בהם בשלום - "יהא שלמא רבא מן שמיא", "עושה שלום במרומיו".
("חצי קדיש" אינו מיעוד לסיום אלא להפרדה בין יחידות שונות באמצע התפילה, לכן אין אומרים בו "יהא
שלמא" ו"עושה שלום"). אפילו את ברכת המזון מסיימים אנו בבקשת שלום - "ה' עוז לעמו יתן ה' יברך
את עמו בשלום".

³ אומנם, ניתן לומר שאין כאן חסרון הברכה. "ברכת כהנים" היא כינויה של ברכת "שים שלום". עיין פירוש
המשנה לרמב"ם (תמיד פ"ה ה"א) המפרש את המשנה האומרת: "שלש ברכות: אמת ויציב, ועבודה,
וברכת כהנים", "אמת ויציב, ורצה, ושים שלום" (השווה רש"י ותוס' ברכות יא: ד"ה וברכת). אכן, קריאת
ברכת השלום בשם "ברכת כהנים" הוא עצמו אומר דרשני.

מלאה ניתן לעמוד בפני הקב"ה. מאידך גיסא, מתפללים אנו בלשון נוכח, ומדברים אנו עם הקב"ה, כביכול, כדבר איש עם רעהו. עומד אדם מתוך הכרה עצמית, ושופך את ליבו לפני ריבונו של עולם⁴. מהבחינה הראשונה חייב אדם לכרוע ולשוח כל התפילה, מהבחינה השנייה אין לאדם לשוח כלל. לפיכך תקנו לנו חכמים לשוח ולכרוע בברכת אבות ובברכת הודאה בלבד⁵.

עדיין צריך הסבר, מדוע דוקא בברכות אלו? מדוע חכמים תקנו כריעות ושיחות, דוקא בברכת אבות ובברכת ההודאה, במה הם עדיפות על שאר הברכות? נראה בפשטות, ששוחים בהם, כיוון שהם פותחות ומסיימות את התפילה. שיחה בברכה הראשונה והאחרונה יוצרת את מסגרת התפילה⁶, ומגדירה את כל התפילה כתפילה בשיחה. כך ניתן בכת אחת גם להתפלל כל התפילה כולה במסגרת של שיחה, וגם להתפלל בזקיפות קומה. כמוכן, שהסבר זה מבוסס על ההנחה, שברכת ההודאה היא החותמת את התפילה.

לפי הבנה זו ניתן לבאר את שיטת רבי אליעזר (ברכות לג.) האומר שאומרים במוצאי שבת הבדלה בברכת ההודאה. קשה מה ענין הבדלה אצל הודאה? אבל אם נסביר שברכת הודאה היא הברכה החותמת את התפילה, נבין בקלות שתוספות שאין להם מקום טבעי, מוסיפים אותם בסוף התפילה⁷.

גם נוסח הברכה משקף את העובדה שברכה זו היא תוספת לתפילה, כדי לסיים את התפילה בשלום.

בנוסף אשכנז יש שני נוסחים שונים לברכת השלום. "שים שלום" לתפילת שחרית, ו"שלום רב" לתפילת מנחה וערבית. בין שתי הנוסחאות יש הבדלים בולטים. ההבדל הראשון הוא באורך. הנוסח של תפילת שחרית ארוך, ושל תפילת מנחה ותפילת ערבית הוא קצר.

⁴ דיאלקטיקה זו במהותו של האדם, מתוארת על ידי דוד המלך בתהילים (ח, ה-ו) "מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו, ותחסרהו מעט מא-להים". ודאי שדיאלקטיקה זו הקיימת באדם עצמו, באה ליד ביטוי גם בתפילה.

⁵ כיוון שדיני כריעה ושיחה נובעים ממצואות דיאלקטית, מבינים אנו שדיני כריעה ושיחה של כהן גדול ושל מלך שונים מדיני כריעה ושיחה של הדיוט.

⁶ דוגמא נוספת לכך שאמירה בתחילת התפילה ובסופה יוצר את מסגרת התפילה, הן התוספות של עשי"ת, תוספות הנאמרות בשתי הברכות הראשונות, ובשתי הברכות האחרונות. אמנם, על פי התוספות של עשי"ת, ברכת השלום היא הברכה החותמת את התפילה, ולא ברכת ההודאה.

⁷ אמנם חשוב לציין שההסבר השכיח בראשונים הוא, שאומרים הבדלה בהודאה כיוון, שמודים אנו בברכת מודים על היכולת שנתת לנו להבדיל (תר"י ברכות כג: באלפס ד"ה והבדלה, ועוד ראשונים). נראה שבשתי ההבנות הללו תלוי המקום של הבדלה בברכת ההודאה. אם הבדלה היא חלק מההודאה יש לאמרה לפני "ועל כולם". אם הבדלה נאמרת בסוף התפילה, יש לאמרה לאחר "ועל כולם" לפני החתימה. (ועיין ריטב"א ברכות לג. ד"ה רבי אליעזר, והער' 122, וצ"ע)

גם בנוסח יש הברדל בין "שים שלום" לבין "שלום רב". קל להבחין בהשפעה הרבה של ברכת כהנים על הנוסח של "שים שלום", השפעה שאינה קיימת בנוסח של "שלום רב".

כדי לעמוד על ההשפעה הרבה נעיין בטבלה הבאה:

רוב המילים של ברכת כהנים נמצאות בברכת "שים שלום" כלשון. "יברכך", "יאר ה' פניך", "ויחנך", "וישם לך שלום" מובאות בברכה כלשונן. "ישא ה' פניו אליך" רמז בברכה על פי פירושו של חז"ל (ברכות כ:), שהקב"ה עושה פרווילגיות לעם ישראל. "צדקה וברכה ורחמים", הם ביטויים של הפרווילגיות שהקב"ה עושה לישראל. רק "וישמרך" לא מובאת בברכה.⁸

אבל בברכת "שלום רב" אין אף מונח הלקוח מברכת כהנים. אפילו "שלום" המובא בברכת כהנים, מובא בצורה שונה מהצורה המופיעה בברכת כהנים. בברכת כהנים כתוב "שים שלום", המקביל לברכת "וישם לך שלום". אבל בברכת "שלום רב" משתמשים במונח אחר - "שלום רב", - מונח שאינו קשור לברכת כהנים.

מסקנת הדברים ברורה. בתפילת שחרית ובתפילת מוסף, שהכהנים נושאים בה את כפיהם,⁹ או לפחות ראויים הם לישא את כפיהם,¹⁰ מתפללים אנו להקב"ה שנזכה ויברכנו

⁸ אכן צריך עיון, מדוע חכמים השמיטו מברכת השלום את היסוד של "שמירה". שמה ניתן להסביר שברכת "שלום" כוללת את השמירה, ויתירה היא עליה. במלחמה או במאבק אדם זקוק לשמירה, אבל כשיש מצב של שלום אין אדם זקוק לשמירה. לכן, השמיטו חכמים את הצורך בשמירה, מהברכה. אמנם בברכת כהנים המחולקת לשלש ברכות שונות, צריך גם שמירה, שברכה ללא שמירה אינה שווה כלל (עיון רש"י במדבר ו, כד).

⁹ עיון שו"ע סי' קכט סע' א.

¹⁰ עיון רמ"א סי' קכח סע' מד.

בברכת הכהנים. בתפילת מנחה ובתפילת ערבית שאין בהם ברכת כהנים¹¹, אין מתייחסים בברכה לברכת כהנים, אלא נפרדים אנו לשלום מהקב"ה, בבקשה שנוכה שהקב"ה ששמו "שלום", יעטרנו בשלום שלו מעתה ועד עולם - "וטוב בעיניך לברך את עמך ישראל בכל עת ובכל שעה בשלומך"¹².

למדנו מעיון בנוסח הברכה, את מה שלמדנו לעיל מדברי חז"ל, שברכת השלום אינה ברכה עצמאית. בשחר היא חלק מברכת כהנים. בערב היא ברכת פרידה, שמחוייב אדם ליפרד מקונו בברכת שלום, ובבקשה להשכנת שלום.

כעת לאחר שעסקנו בכל ברכה וברכה בנפרד, ועמדנו על תכניה, יכולים אנו לענות על השאלות ששאלנו בראשית הדיון על ברכות ההודאה. שאלנו שתי שאלות על ברכות אלו: מדוע הרמב"ם קורא לברכות הללו "ברכות ההודאה", והרי רק אחת מהם היא הודאה ברכת העבודה, וברכת השלום, הם ברכות בקשה? מדוע חכמים קבעו את שלושתן כיחידה ואחת, והטועה באחת מהם אינו חוזר לראש הברכה, אלא לראש היחידה, ל"רצה", הרי הם כל כך שונות זו מזו?

החטיבה השלישית של התפילה היא חטיבת ההודאה. אין כאן מקום לבקשות ולשאלת צרכים, שלהם הוקדשה החטיבה השנייה של התפילה. אכן ברכת העבודה וברכת השלום אינם ברכות של שאלת צרכים. הברכות הללו הם ברכות של סיום וחתימה. סיום התפילה מחייב בקשת שלום, ובסיום התפילה מחוייבים אנו לשאוף שתפילתנו תעלה לרצון. תיקנו חכמים את הברכות הללו, כברכות החותמות את התפילה.

לברכות הללו אין קיום עצמאי, שלושתם יחד מהווים את סיום התפילה. כיוון ששלושתן יחד מצטרפות לחטיבה אחת של סיום התפילה, תקנו לנו חכמים את הברכות הללו כיחידה אחת, שאיננה ניתנת לפיצול.

לפי"ז מבינים אנו את הרמב"ם שקרא לכל החטיבה השלישית ברכות ההודאה, למרות שרק האמצעית שביניהם היא עוסקת בהודאה. אבל מכיוון שהברכה המרכזית היא ברכת

¹¹ אמנם לפי"ז, אין לומר "שים שלום" במנחה בשבת. כך מדייק הדרכי משה (סי' קכו אות ה), מהמרדכי (יומא סי' תשכז), וכך לדעתו נוהגים. המנהג שלנו לומר "שים שלום" הוא על פי ההגהות מיימוניות (דפוס קושטא, הל' תפילה פט"ו ה"י). גם דעה זו מובאת בדרכי משה (שם).

¹² ניתן לבסס את ההבנה שברכת השלום אינה חלק אינטגרלי מהתפילה, אלא ברכת פרידה, מכך שאנו מסיימים את התחנונים שבסוף התפילה, בנוסח מקביל: "עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ונאמר אמן".

מקור הדין שמסיימים את התפילה בברכת שלום, הוא מהגמ' ביומא נג: "המתפלל צריך יפסיע שלש פסיעות לאחוריו, ואחר כך יתן שלום, ואם לא עשה כן ראוי לו שלא התפלל".

ההודאה, והברכות האחרות רק מלוות אותה לסיום התפילה, ניתן לקרא לחטיבה כולה ברכות ההודאה.